

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЙ ЗМОВ

Стаття містить огляд наукової літератури щодо сутності, характерних рис і функцій теорій змов у сучасному суспільстві. Визначено, що теорії змов є альтернативною моделлю пояснення суспільно значимих реальних подій і явищ. Характерними рисами теорій змов є спекулятивність, спрощеність, упередженість, недоказовість, неспростовність, уявна логічність тощо. Теорії змов мають маніпулятивний характер і можуть використовуватись політичними акторами для впливу на громадську думку та поведінку. Конструктивний чи деструктивний вплив теорій змов у суспільстві значною мірою залежить від специфіки самої конспірологічної теорії, контексту її виникнення та цілей її використання політичними акторами.

Ключові слова: теорії змов, конспірологічні теорії

Теорії змов (конспірологічні теорії) сьогодні становлять неабияку проблему як на національному, так і міжнародному рівнях. Історично так склалось, що теорії змов супроводжують резонансні соціально-політичні явища та події. Підґрунтям для виникнення теорій змов є намагання зрозуміти складний, непередбачуваний і турбулентний навколишній світ, «переварити» великі обсяги інформації, побудувавши зрозумілий ланцюг причинно-наслідкових зв'язків між важливими подіями і ситуаціями. У 21 століття теорії змов все більше використовуються акторами міжнародних відносин як інструмент маніпулювання суспільними настроями, формування вигідної громадської думки і спонукання до конструктивної чи деструктивної поведінки у відповідності з інтересами і цілями суб'єктів впливу. За цих умов дослідження сутності та впливу теорій змов на суспільні процеси набуває ще більшої актуальності.

Метою даної статті є систематизація наукових досліджень щодо сутності, характеристик і функцій теорій змов у сучасному суспільстві.

Перше визначення теорії змов в її сучасному розумінні належить філософу Карлу Попперу. У 1952 році у праці «Відкрите суспільство та його вороги» він використав термін «змовницька теорія суспільства», яку він визначив як спосіб пояснення соціального явища через виявлення осіб чи групи осіб, зацікавлених у появі цього явища, які запланували це явище, і створили змову, щоб його породити. Загалом, Карл Поппер критикував теорії змов, називаючи їх необґрунтованими, небезпечними «філософськими забобонами» та секуляризованим варіантом релігійних забобон [1].

Книга «Параноїдальний стиль в американській політиці» Річарда Гофстедтера (1964 рік) стала основою для так званого класичного підходу до дослідження теорій змов. Р. Гофстедтер зобразив прихильника теорій змов параноїдальною особистістю, яка нерационально та неадекватно сприймає дійсність [2]. Класичний підхід підкреслює негативні наслідки теорій змов, їх загрозу здоров'ю та функціонуванню демократичних суспільств [3].

На початку ХХІ століття теорії змов розглядаються як раціональна спроба зрозуміти соціальну реальність [4]. Представники такого підходу виступають за перехід від засудження прихильників теорій змов до їх розуміння, від розвінчування теорій змов – до вивчення їх значення у суспільстві.

Так, на думку П. Найта, теорії змов допомагають розібратись у незрозумілих, складних подіях і непрозорих структурах [3]. М. Фенсер трактував теорії змов як можливий справедливий виклик існуючому порядку та спробу розпочати вирішення проблем непрозорості і розподілу влади у сучасному суспільстві [5]. Дж. Дін назвав теорії змов допустимим засобом для політичної конкуренції [6].

М. Біллінг та Дж. Байфорд розглядали теорії змов як ключовий елемент політичних ідеологій [7]. Для А. Хайзен та Г. Ван ден Бул теорія змови є своєрідною ідеологічною лінзою, і слугує «димовою завісою» для ідеологічно-політичного порядку денного [8].

К. Кассам вважає, що теорії змови є формою політичної пропаганди. На його думку, головною функцією більшості теорій змов є просування певної політичної чи ідеологічної ідеї. Вони виконують цю функцію особливим чином: поширюючи історії, які не є правдивими, проте можуть вплинути на громадську думку у бажаному напрямку [9].

Теорії змов є складним соціальним феноменом і протягом багатьох років викликають дискусії серед науковців.

Дж. Уокер тлумачить теорію змови як спробу пояснити кінцеві причини значущих соціально-політичних подій ймовірною таємничою змовою двох або більше впливових акторів [10]

Д. Грох вважає, що теорія змови є інтерпретативною моделлю, згідно якої історія є процесом, який можна планувати; існують суб'єкти, здатні панувати над перебігом історичних процесів; наміри цих суб'єктів або вже реалізовані відповідно до їхніх планів, або будуть реалізовані, якщо ніхто не вживе заходів для протидії. Дослідник класифікував теорії змов за часовим критерієм – на теорії щодо минулого, теперішнього, майбутнього та «вічні» конспірологічні теорії; за географічним критерієм – на універсальні та локально-регіональні; за «формальним критерієм» - на повсякденні теорії, регулярні парадигми і наукові конструкції [11].

Як зазначає Л. Болтанський, всі ознаки, які зазвичай використовуються для визначення теорії змови – таємність змови, координація між її учасниками, злий умисел або незаконність – не є абсолютними і викликають дискусії [4].

Ж. Жирі та П. Тіка пропонують узагальнене визначення теорій змов через перелік їх характерних ознак. Теорія змови – це світогляд, заснований на страху змови, існування якої ще не доведено або неможливо довести.

У такому світогляді ідея змов ніколи не піддається сумніву. Теорія змови являє собою теорію влади, в якій головну роль відіграють таємність і прихованість. Такі теорії засновані на спрощеному дуалізмі, в якому «нам», звичайним людям, постійно загрожують злі «вони», мотивовані прагненням до абсолютної економічної і політичної влади. Крім того, теорії змов заперечують випадковості і збіги. За їх логікою, за значними подіями обов'язково стоїть сильний актор [12].

Українська дослідниця Т. Шадюк відмічає, що теорії змов є дезінформаційним контентом і псевдотеоріями, які дають альтернативне пояснення подій і явищ у навколишньому середовищі. Основою теорій змов є конспіративний світогляд, характерними рисами якого є підозрілість, недовіра до офіційних інтерпретацій подій та монологічність (фокусування на окремих деталях і фактах, неспроможність оперувати цілим контекстом). Теорії змов створюються так, щоб вписатись у максимально широкий соціальний контекст, аби посилити аргументацію та охопити більшу аудиторію [13]. Загалом, теорії змов можуть бути ефективним інструментом маніпулювання громадською думкою та мати далекосяжні, здебільшого деструктивні наслідки.

Ж.-В. Ван Пруйєн та М. Ван Вюгт виділяють п'ять ключових ознак теорій змов: схема (припущення про причинно-наслідкові зв'язки між людьми, предметами та подіями), агентність (навмисні дії змовників), об'єднання (до змови залучено принаймні декілька людей), загроза (цілі змовників завжди шкідливі) та секретність [14].

Вітчизняний дослідник І. Денисенко пропонує розглядати теорії змов як варіант теорії конфлікту, що містить такі елементи: концепт «таємної боротьби», образ могутньої організації, здатної впливати на суспільні процеси, механізми реалізації змови для побудови нового варіанту реальності [15].

Підсумовуючи психологічні та соціологічні дослідження теорій змов, Ж.-В. ван Пруйєн та К. Дуглас виокремили чотири характеристики теорій змов. Вони є впливовими, оскільки впливають на здоров'я, відносини та безпеку; універсальними, оскільки віра в них не обмежується культурами та історичними періодами; емоційними, адже викликають негативні емоції; соціальними, оскільки існують за рахунок обміну між людьми [16].

У пошуку чіткого визначення теорій змов деякі науковці розділяють це поняття на два. Так, К. Кассам пропонує розрізнити теорії про змови та Теорії Змов (з великої літери). Перші можуть виявитись правдивими, і до них можна віднести обґрунтовані припущення (наприклад, журналістські розслідування). Теорії Змов відрізняються спекулятивністю (базуються на припущеннях, а не фактах), протиставленістю загальновідомому, «езотеричністю» (заплутаністю і неочевидністю пояснень), дилетантством їх творців та домодерним світоглядом [9].

К. Баден та Т. Шерон виділяють теорії про змови та теорії змов у вузькому значенні (conspiracy theories proper), ключовою ознакою яких є порушення основоположних норм демократичного політичного дискурсу. Їх негативний вплив на публічний дискурс зумовлюється трьома особливостями. По-перше, вони містять присутні нереалістичні припущення про силу причинно-наслідкового зв'язку. Усі теорії змов перебільшують реальну здатність будь-якої групи контролювати події та тримати все у таємниці. По-друге, для них характерне чорно-біле бачення світу та подій у ньому як протистояння чистого добра і зла. По-третє, в них присутня «нечітка епістемологія» – систематичне заперечення загальноприйнятих інститутів. Поєднання цих трьох чинників породжує стійкість до спростування, що порушує умови демократичного дискурсу [17].

Низка досліджень присвячена також психологічним чинникам віри у конспірологічні теорії. За результатами проведених досліджень виявлено, що віра у теорії змов зумовлена певними психологічними характеристиками особистості (психічні розлади, пов'язані з невротизмом, параноею, тривожністю, проблемами з самооцінкою) та соціально-політичними чинниками, такими як високий рівень аномії у суспільстві, негативне ставлення до влади, низький рівень освіти, релігійність тощо [18].

Узагальнивши результати психологічних досліджень конспірологічних переконань, Н. Ярош і В. Артюхова виокремили низку соціальних наслідків віри у теорії змов, а саме: зниження невизначеності, зміцнення почуття спільності з іншими, посилення почуття безсилля і розчарування, підвищення рівня недовіри і ворожості, зниження довіри до державних інституцій, зниження політичної активності, збільшення кількості незаконних політичних дій, посилення упереджень, дискримінації та міжгрупових конфліктів у суспільстві [19].

Н. Волоснікова, І. Угрімова, Н. Губанова проаналізували теорії змов як засіб маніпулювання суспільними настроями. Українськими дослідницями виділено декілька чинників, що зумовлюють придатність теорій змов для маніпулювання масовою свідомістю: чисельність прихильників теорії змови; залежність ступеня занепокоєння прибічників теорій змов від норм чинного законодавства; несуперечливість бажаних для adeptів теорій змов інституційних змін інтересам впливових груп; можливість звинуватити політичного опонента в участі у змові. Суб'єкти впливу можуть здобути прихильність прибічників конспірологічної теорії, шляхом позиціонування себе як політичної сили, яка перешкоджає діям змовників, або звинувачення опонентів в участі у змові. Найчастіше скористатися у власних інтересах поширеними у суспільстві теоріями змов мають змогу політики-опортуністи [20].

Популярність теорій змов у сучасному суспільстві свідчить про те, що вони здатні виконувати важливі функції та задовольняти потреби або самих прихильників цих теорій, або тих, хто їх цілеспрямовано поширює, або ж обох категорій.

Загалом функції теорій змов можна розділити на два рівні: рівень особистості та суспільства.

На особистісному рівні теорії змов є насамперед механізмом боротьби з тривожністю. Саме цим пояснюється традиційне зростання кількості прихильників теорій змов під час серйозних криз, таких як глобальна пандемія. І хоча змови самі по собі можуть бути не менш страшними, для людської психіки вони здаються не такими загрозливими. Теорії змови вибудовують свою логіку причинно-наслідкових зв'язків, називають конкретного ворога, з яким можна боротись, тим самим зменшуючи страх невідомого.

Ця функція тісно пов'язана з наступною: спрощення реальності та структурування світу. Теорії змов часто пояснюють не лише причини конкретної негативної події, а й історичний процес загалом, соціально-економічну структуру світу тощо [21].

Однак, питання того, чи здатні теорії змов насправді виконати свою заспокійливу функцію, залишається дискусійним. Одна загроза у свідомості людини замінює іншу, проте загальний рівень стресу не обов'язково падає. Окремі дослідження свідчать, що насправді віра у теорії змов лише погіршує почуття безсилля і розчарування [19] та не допомагає впоратися з проблемами, з якими стикаються люди. Теорії змов не додають людям почуття контролю і сили, а навпаки з високою імовірністю погіршують ситуацію [22].

Ще одна група функцій особистісного рівня пов'язана з самооцінкою людини, а також її оцінкою тих соціальних груп, до яких вона себе відносить. Теорії змов можуть надавати людині почуття «винятковості» та приналежності до кола тих, хто володіє ексклюзивною правдою та/або героїчно за неї бореться, рятуючи світ [23]. Люди, які вірять у теорії змов, можуть сприймати себе не лише у більш позитивному світлі, а й більш суб'єктивними – тобто такими, які завдяки унікальним знанням володіють певним контролем та здатні впливати на світ довкола [24].

Така зміна уявлень людини про власне місце у суспільстві може впливати на її участь у політичній системі. З одного боку, теорії змов часто пов'язують з високою зацікавленістю у політиці, адже значна частина теорій змов стосується політичних питань. З іншого боку, дослідження показали негативну кореляцію між вірою респондентів у теорії змов та їх участю у голосуванні на виборах [23]. Р. Імхоф та П. Ламберті виявили, що віра у теорії змов корелює зі зниженням участі у нормативних і законних проявах політичної активності (голосування на виборах чи референдумах) та одночасним зростанням готовності до участі у ненормативних формах політичної активності (наприклад, участь прихильників QAnon у штурмі Капітолію в США) [25]. Це зумовлено поширеним переконанням у тому, що таємничі зловмисники вже контролюють усі процеси всередині системи, а отже брати в них участь немає сенсу.

Дослідження також показують зниження довіри до уряду та інституцій у прихильників навіть тих теорій змов, які безпосередньо не стосуються діяльності цих органів державної влади [23]. Поширення теорій змов може бути використане акторами, які прагнуть зруйнувати авторитети тих чи інших інституцій та посягти на довіру у суспільстві [26].

Функції теорій змов суспільного рівня значною мірою пов'язані із внутрішньогруповою та міжгруповою динамікою відносин у соціумі. Частина теорій змов можуть сприяти згуртуванню представників певної етнічної чи іншої спільноти. Йдеться не лише про почуття спільності з іншими прихильниками конспірологічної теорії [19], а й про забезпечення нових факторів для об'єднання вже існуючих спільнот.

Як зазначає С. Московічі, теорії змов можуть сприяти збереженню групової ідентичності. Віра у постійну зовнішню загрозу для конкретного етносу від «змовників» може стимулювати людей розвивати сильніший зв'язок з іншими членами групи та активніше діяти в інтересах цієї групи на захист своєї ідентичності. Крім того, «імунітет до спростування» теорії змови може частково сприяти і зміцненню інших наративів групи, важливих для її ідентичності, та солідарності її членів проти спроб поставити такі наративи під сумнів [24].

Згуртування членів однієї групи часто призводить до загострення міжгрупових відносин. Теорії змов відіграють важливу роль у побудові образу ворога [26], і цим ворогом часто виступає інша група – євреї, мусульмани, мігранти тощо. Наприклад, антисемітські теорії змов були міцно вбудовані у нацистську ідеологію, а серед окремих груп залишаються популярними і досі. Низка досліджень підтверджує зв'язок між вірою в «єврейську змову» та антиєврейською соціальною дистанцією (небажання приймати євреїв як сусідів чи колег), юридичною дискримінацією (підтримкою дискримінаційних законів в економічних правах), підтримкою дискримінації у виборчому праві та дискримінаційним прийняттям особистих рішень. Віра у змови, в яких фігурує одна соціальна група, корелює також із проявами дискримінації щодо інших, не пов'язаних із нею груп [27].

Теорії змов можуть використовуватись для пошуку так званого «цапа-відбувайла» – перенесення відповідальності за ті чи інші проблеми на «змовників», на боротьбу з якими можна відвернути увагу [28].

Конспірологічні теорії також виконують мобілізаційну функцію. Теорія змови являє собою цілу систему уявлень, в якій є добро та зло, з яким можна боротися. Це мобілізує людей, може об'єднати їх навколо певного політичного лідера чи партії, і спонукає їх до дії – наприклад, участі у протестах. Мобілізація особливо ефективна, якщо «змовники» належать до протилежного політичного табору [28]. Стейкість переконань про теорії змов також може сприяти стійкій підтримці тієї чи іншої сили, яка використовує такі теорії для політичної мобілізації. Теорії змов дають змогу залучити байдужих, аполітичних і апатичних людей до своєї політичної свідомості, що ґрунтується на дуалізмі добра і зла, де звичайні, «хороші» люди, протистоять злим «іншим», які прагнуть абсолютної влади [29].

Ще однією важливою функцією теорій змов у суспільстві є легітимізація та делегітимізація. Теорії змов можуть слугувати аргументацією та виправданням для тих чи інших дій – часто таких, які за інших умов були б неприйнятними [27].

Функція легітимізації активно використовується у політиці, найчастіше авторитарними лідерами чи політиками-популістами. В авторитарних режимах теорії змов часто є частиною офіційної ідеології, слугують обґрунтуванням існування режиму і виправданням тих чи інших обмежень, що накладаються на суспільство. «Змовниками» у них зазвичай виступають три типи акторів: іноземні держави, «глибинна держава» (англ. deep state) та вороги всередині суспільства – політичні опоненти [29].

Досліджуючи використання теорій змов ліванською ісламістською організацією і політичною партією Хезболла, С. Шмід зауважує, що теорії змов є інструментом пропаганди для зміцнення впливу та вирішення прагматичних політичних завдань. Так, теорія змови про Великий Ізраїль виправдовує будь-яку антиізраїльську політику як самозахист та мобілізує підтримку населення. У 1990-х роках Хезболла перейшла від використання масштабних теорій змов, які стосувалися всього світу, до так званих операційних теорій, спрямованих на вирішення конкретних проблем та врегулювання внутрішніх криз. Такі теорії стосувались шпигунства, змов для вбивства партійних чиновників або ліванських громадських діячів, кампаній з дискредитації іміджу партії тощо. Постійні екзистенційні загрози обґрунтовують необхідність існування самої Хезболли та підтримують політичний статус-кво всередині Лівану [30].

В демократичних країнах значущі події чи політичні кризи дають політикам можливість також використовувати теорії змов. Вони можуть ставати інструментом приходу до влади та її утримання, адже допомагають акторові, який поширює ці теорії, підірвати позицію та репутацію свого опонента. Одним з найвідоміших сучасних політиків-прихильників теорій змов є угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан. Теорії про мігрантів, Джорджа Сороса, ЄС, який намагається зруйнувати угорську мораль, та інші змови склали основу його популістської програми. На думку П. Пленти, європейські політики-популісти найактивніше звертаються до використання теорій змов під час криз для того, щоб згуртувати свій електорат перед реальною чи уявною загрозою [28].

Одним із наслідків легітимізаційної та мобілізаційної функцій конспірологічних теорій є їх кореляція із радикалізацією та екстремізмом. Дослідження свідчить, що теорії змов пов'язані із посиленням та виправданням ворожості по відношенню до опонентів, та вчинення насильницьких дій проти них [24]. Теорії змов та чутки про насильство спонукають до реального насильства, узаконюючи та зміцнюючи раніше існуючі стереотипи чи упередження [29].

У свою чергу, радикалізація та інші згадані ефекти теорій змов призводять до поляризації суспільства та дестабілізації політичної системи.

Водночас, на думку деяких дослідників, у демократичних країнах теорії змов мають не лише негативні, але і позитивні наслідки для суспільства. Так, Дж. Ушинський вважає, що в демократичних режимах теорії змов необхідні для здорового функціонування суспільства [23]. Теорії змов дають змогу критикувати і ставити під сумнів соціальні ієрархії та дії урядів, а також можуть надихати продемократичні протести і сприяти зміні несправедливого суспільного устрою [23]. Деякі змови дійсно існують, і теорії про них сприяють їх розслідуванню та виявленню недоліків у загальноприйнятих уявленнях про ту чи іншу ситуацію [31].

Просуваючи певні цінності і певну систему уявлень про добро і зло, теорії змов впливають на систему соціальних правил та норм у суспільстві. Цей вплив є неоднозначним. З одного боку, на думку Дж. Жирі, теорії змов підсилюють домінуючі цінності групи. Вони мають успіх лише в тому випадку, якщо відповідають глибоко вкоріненим цінностям панівної групи та її соціальному, історичному чи географічному підґрунтя. З такої точки зору теорії змов виражають редуccionізм, що сприяє підтримці, просуванню та зміцненню традиційної поведінки [29].

З іншого боку, дослідження С. Карштедта та С. Фарролла показало, що теорії змов можуть спонукати людей відмовлятися від соціальних норм та роблять їх більш схильними вчиняти дрібні злочини. Д. Дзоллі припускає, що віра у панування змовників у суспільстві може розширювати межі допустимого в уявленнях людини [31].

Таким чином, у науковій літературі теорії змов розглядаються як альтернативні моделі пояснення суспільно значущих реальних подій і явищ, що відрізняються спекулятивністю, упередженістю, спрощеним дуалізмом, недоказовістю, стійкістю до спростування. Такі теорії зачіпають глибинні людські почуття і страхи, на основі яких будується нібито цілісна, максимально зрозуміла і однозначна «картина дійсності». Фактично теорії змови мають маніпулятивний характер і можуть використовуватись політичними акторами для впливу на громадську думку і поведінку у бажаному напрямі.

Вплив теорій змов на соціально-політичні процеси є неоднозначним. Теорії змов можуть виконувати позитивні суспільні функції, такі як зниження стресу і тривожності, структурування світу, легітимізація політичного режиму, згуртування соціальних груп та зміцнення їх ідентичності. Одночасно теорії змов можуть спричинити посилення недовіри населення до державних органів влади, розхитування системи соціальних норм і цінностей, загострення міжгрупових конфліктів та як наслідок сприяти поляризації суспільства і дестабілізації політичної системи.

Огляд наукової літератури дає змогу стверджувати, що наявні дослідження розкривають здебільшого соціально-психологічні аспекти теорій змов. Водночас, недостатньо дослідженою залишається проблема використання теорій змов у контексті інформаційного протистояння між акторами міжнародних відносин. Перспективним вбачається дослідження специфіки теорій змов як інструменту інформаційно-психологічного впливу або своєрідної інформаційної зброї, використання якої на міжнародному рівні може призводити до непередбачуваних наслідків.

Список використаних джерел:

1. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер. – Київ: Основи, 1994. – 494 с.
2. Hofstadter R. The paranoid style in American politics, and other essays / Richard Hofstadter. – Cambridge: Harvard University Press, 1964.
3. Harambam J. Conspiracy theory entrepreneurs, movements and individuals / Jaron Harambam // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Harambam. – New York: Routledge, 2020. – P. 278–291.
4. Nefes T.S. Sociology, social theory and conspiracy theory / T. S. Nefes, A. Romero-Reche // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / T. S. Nefes, A. Romero-Reche. – New York: Routledge, 2020. – P. 95–107.
5. Fenster, M. Conspiracy theories: secrecy and power in American culture / Mark Fenster. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
6. Dean, J. Aliens in America: conspiracy cultures from outerspace to cyberspace / Jodi Dean. – Ithaca: Cornell University Press, 1998.
7. Byford J. Beyond belief: the social psychology of conspiracy theories and the study of ideology / Jovan Byford // Rhetoric, Ideology and Social Psychology: Essays in Honour of Michael Billig. Explorations in Social Psychology / Jovan Byford. – London: Routledge, 2014. – P. 83–94.
8. Hyzen A. Conspiracies, Ideological Entrepreneurs and Digital Popular Culture / A. Hyzen, H. Van Den Bulck. *Media and Communication*. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/353692258_Conspiracies_Ideological_Entrepreneurs_and_Digital_Popular_Culture_1.
9. Cassam Q. Conspiracy Theories. Quassim Cassam. – Medford: Polity Press, 2019. – 140 p.
10. Walker J. What we mean when we say «conspiracy theory». Conspiracy theories and the people who believe them. New York: Oxford University Press, 2018. P. 53–61.
11. Шевчук Д. До теорії теорії змови. *Журнал «І»*. 2009. Випуск 54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32258314.pdf>
12. Giry J. Conspiracy theories in political science and political theory / J. Giry, P. Tika // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Giry, P. Tika. – New York: Routledge, 2020. – P.108–120.
13. Шадюк Т. А. Феномен конспіративізму: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2021. URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/239754>.
14. Van Prooijen J. Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms / J. Van Prooijen, M. Van Vugt. – 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1745691618774270>.
15. Денісенко І. Д. Сучасна конспірологія: до визначення евристичного потенціалу щодо соціально-політичних досліджень. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 41-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2020_1_6.
16. Van Prooijen J. Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain / J. van Prooijen, K. Douglas. – 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6282974/>.
17. Baden C. Blinded by the lies? Toward an integrated definition of conspiracy theories / C. Baden, T. Sharon. *Communication Theory*. 2021. URL: <https://academic.oup.com/ct/article-abstract/31/1/82/5918823>
18. Бондарчук О., Рюенко І. Теоретичний аналіз взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2022. Випуск 18 (63). URL: <https://si.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1224>
19. Ярош Н. Теоретична модель поведінкових наслідків віри у теорії змови / Н. Ярош, В. Артюхова. – 2021. URL: <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/17460>
20. Волоснікова Н. М. Поширення конспірологічних теорій як інституційний фактор динаміки формальних правил / Н. М. Волоснікова, І. В. Угрімова, Н. Н. Губанова. *Бізнес Інформ = Business Inform*. 2020. № 12 (515). С. 25-31.
21. Dyrendal A. Conspiracy theories in political science and political theory / Asbjørn Dyrendal // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / A. Dyrendal – New York: Routledge, 2020. P. 371–383.

22. Douglas K. The Psychology of Conspiracy Theories / K. Douglas, R. Sutton, A. Cichocka. – 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0963721417718261>.
23. Understanding Conspiracy Theories / K. Douglas, J. Uscinski, R. Sutton та ін. 2019. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/pops.12568>
24. Lee B. Radicalisation and conspiracy theories / Benjamin Lee // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / B. Lee – New York: Routledge, 2020. – P. 344–356.
25. Imhoff R. A Bioweapon or a Hoax? The Link Between Distinct Conspiracy Beliefs About the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak and Pandemic Behavior [Електронний ресурс] / R. Imhoff, P. Lamberty. 2020. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1948550620934692>
26. Ižák Š. Conspiracy theory as a working method of political propaganda. *Slovenská politologická revue*. 2020. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=896873>.
27. Conspiracy theories and intergroup relations / M. Biddlestone, A. Cichocka, I. Žeželj, M. Bilewicz // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / M. Biddlestone, A. Cichocka, I. Žeželj, M. Bilewicz. – New York: Routledge, 2020. – С. 219–230.
28. Plenta P. Conspiracy theories as a political instrument: utilization of anti-Soros narratives in Central / Peter Plenta. – 2020. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2020.1781332?scroll=top&needAccess=true>
29. Giry J. Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes / J. Giry, D. Gürpınar // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Giry, D. Gürpınar. – New York: Routledge, 2020. – P. 317–329.
30. Schmid S. Hizbullah between Pan-Islamic Ideology and Domestic Politics: Conspiracy Theories as Medium for Political Mobilization and Integration / Stephan Schmid // Conspiracy Theories in the United States and the Middle East / Stephan Schmid. – Boston: De Gruyter, 2014. – P. 157–176.
31. Jolley D. Consequences of conspiracy theories / D. Jolley, S. Mari, K. M. Douglas // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / D. Jolley, S. Mari, K. M. Douglas. – New York: Routledge, 2020. – P. 231–241.

Надійшла до редколегії 06.03.23

N. Belousova, PhD (Political Science), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Zaporozhets, PhD (Political Science), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPTUAL VIEWS ON CONSPIRACY THEORIES

The article contains a review of scientific literature on the essence, features and functions of conspiracy theories in modern society. It is shown that conspiracy theories give alternative explanation of important events in modern society. Such theories are speculative, simplistic, biased, unprovable and irrefutable. The conspiracy theories are manipulative and can be used by political actors to influence public opinion and behavior. The constructive or destructive role of conspiracy theories in society largely depends on the specifics of the conspiracy theory itself, the context of its emergence, and the purposes of its use by political actors.

Key words: *conspiracy theories*